

مشارکت مردم در مدیریت آب

تجربه جهانی در چند دهه اخیر نشان داده است که برنامه‌های توسعه، در صورتی موفق و پایدارند که مراحل مختلف برنامه‌ریزی، اجرا، بهره‌برداری و ارزیابی آنها با ابتکار عمل، انگیزه و مشارکت کامل مردمی که زندگی‌شان متأثر از آنهاست صورت گیرد. دنیا به این باور رسیده است که الگو و مدل قدیمی "این وظیفه دولت است" باید جای خود را به مدلی بدهد که در آن کلیه افراد ذینفع در همه سطوح مشارکت کنند. حتی عده‌ای معتقدند که نباید گفت مردم در طرح‌ها و برنامه‌های دولت مشارکت کنند، بلکه باید گفت که دولت در برنامه‌های مردم مشارکت کند. این بدان معناست که فرد فرد جامعه و نیز گروه‌های جامعه باید بتوانند گزینه‌های مختلف توسعه را درک کرده و از بین آنها انتخاب کنند. تعبیر مفهوم مشارکت مردمی و به عمل در آوردن آن در شرایط و اوضاع واقعی زندگی، مسئله اصلی قرن حاضر و چالش مستمر برنامه‌ریزان و مدیران است. از تجارب قابل توجهی که در دو دهه اخیر کسب شده، درس‌های مهمی گرفته شده است که در حال گسترش در سطح جهان و سازگار شدن آنها با شرایط و اوضاع کشورهاست.

آب یکی از عوامل اصلی پایداری زندگی و رفاه و امنیت است. استفاده صحیح و خردمندانه از آب، مستلزم تصمیم‌گیری مدبرانه در انتخاب گزینه‌ها و رفتار خردمندانه با این ماده حیاتی است. امروزه، دانشمندان و مدیران آگاه جهان به خوبی پی برده‌اند که "مدیریت منابع آب"، موضوعی صرفاً علمی و فنی نیست، بلکه بیشتر مسئله‌ای اجتماعی است. از اینرو، نادیده گرفتن ابعاد اجتماعی آب می‌تواند مسائل جدی برای پایداری پروژه‌های آبی و توسعه منابع آب به بار آورد.

طرح‌های آبی اغلب هزینه‌های مالی زیادی برای دولت و مردم دارند. علاوه بر هزینه‌های مالی، احتمال تخریب محیط زیست برای نسل حاضر و آینده، نارضایتی‌های روحی، اتلاف وقت و فرصت و بالاخره عدم رعایت عدالت اجتماعی به ویژه در طرح‌های انتقال آب از دیگر آثار منفی این طرح‌ها است. امروزه با تغییر نگرش، آب از یک کالای صرفاً اقتصادی و یا صرفاً اجتماعی به یک کالای اقتصادی-اجتماعی تبدیل شده است. از اینرو، در تصمیم‌گیری‌ها نمی‌توان صرفاً هدف تأمین آب ارزان و با کیفیت مناسب برای همه مصرف‌کنندگان را پیگیری کرد (هدف اجتماعی). همچنین نمی‌توان تنها بازده اقتصادی طرح‌های آبی را مد نظر قرار داد. بحث آب و طرح‌های آبی، درگیری با طبیعت و سروکار داشتن با موجود شریفی چون انسان است که پیچیدگی‌های زیادی دارد. بنابراین لزوم دقت عمل در فرایند تهیه طرح و مدیریت منابع آب روشن می‌شود.

بحث مشارکت مردم و مشورت چه در تهیه گزینه‌های طرح و چه در تصمیم‌گیری اجرای طرح، علاوه بر روشن کردن دام‌ها و گرفتاری‌های اجتماعی و حتی اقتصادی طرح، پایداری، حمایت گسترده و اطمینان‌پذیری اجرایی طرح را بالا می‌برد. مشارکت مردم، پیش شرط قبول اجتماعی تصمیم‌های سیاستی و راهبردی است. فروپاشی بلوک شرق به خاطر تمسک به

نظام برنامه‌ریزی مرکزی و بی‌توجهی به دین و مردم، درس جالب و مهمی برای سایر کشورهاست. توماس جفرسون از فلاسفه دموکراسی نکته جالبی بیان داشته است: "اگر فکر می‌کنیم که مردم به حد کافی برای اعمال نظر و تصمیم قوی نشده‌اند، راه درست حذف نظر آنها نیست، بلکه آگاهی دادن به آنهاست". با اشاره به این سخن ذکر این نکته ضروری است که متون علمی در این زمینه در جستجوی مشارکت مردم حتی در بحث‌های فنی عمرانی هستند و عمده مسئله در اینجا، تهیه فرایند مناسب و لازم مشارکت مردم است. در واقع، این فرایند میدانی برای برخورد نظرات افرادی که تحت تأثیر تصمیم‌گیرندگان و تصمیمات هستند می‌باشند. مشارکت مردمی تسریع‌کننده و کاتالیزوری برای تصمیم‌های درست و مدیریت پاسخگوست.

تشکیل شوراهای اسلامی شهرها توسط دولت همراه با فرهنگ‌سازی از طریق رسانه‌ها و نیز ایجاد جایگاه لازم در فرایند تصمیم‌گیری دولتی می‌تواند مسئولان را در رسیدن به نتایج مشارکت مردمی در طرح‌های آبی کمک نماید و موجب شود تا این مشارکت، تنها مشارکت مالی نباشد، بلکه عرصه‌ای باشد تا در چارچوب عدالت، کسانی که زندگی حق طبیعی آنهاست و در فرایند طرح‌ها دستخوش مسائل زیادی می‌شوند، ابراز وجود نمایند.

مشارکت مردمی از نظر افراد و گروه‌های ذینفع مختلف و نیز تحت شرایط مختلف، معنای متفاوتی دارد. این امری طبیعی است که همه افرادی که تحت تأثیر یک طرح یا برنامه مدیریتی منابع آب قرار می‌گیرند، در یک سطح نمی‌باشند. به طور کلی، درگیری مردم با یک طرح را می‌توان به شش سطح یا لایه طبقه‌بندی کرد:

۱- افراد عادی و بیطرف ۲- افراد صرفاً ناظر ۳- اظهار نظر کنندگان ۴- بررسی کنندگان فنی طرح ۵- مشارکت کنندگان فعال (مثل سازمان‌های غیر دولتی زیست محیطی و یا گروه‌هایی که از نظر اقتصادی ذینفع هستند) ۶- مشارکت کنندگان مستقیم در تصمیم‌گیری. لایه اخیر بیشترین تأثیر را در تصمیم‌گیری دارند (مانند سازمان‌های کنترل و حفاظت محیط زیست یا دستگاه‌های اعتبار دهنده داخلی و یا خارجی).

علاوه بر تقسیم مشارکت کنندگان به لایه‌های مختلف، باید روش‌ها و ابزارهای لازم و مناسب را برای مشارکت هر لایه تعیین کرد. استفاده از روش‌های مشارکت مردم بستگی به فرهنگ هر جامعه دارد. روش‌هایی که در یک فرهنگ مناسب‌اند، ممکن است در فرهنگ دیگری کارساز نباشند. با وجود این، یک اصل مهم مشترک برای کلیه فرهنگ‌ها این است که فرایند مشارکت مردم باید جزء لاینفک فرایند تصمیم‌گیری باشد. روش‌ها و ابزارهای زیادی برای مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها وجود دارد که طبق یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان آنها را به روش‌هایی برای اطلاع‌رسانی به مردم، اطلاع‌گیری از مردم، و تأثیر متقابل طبقه‌بندی کرد. از جمله ابزارها و روش‌های رایج در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

رسانه‌های مردمی (برای عموم مردم)، بولتن‌های خبری (برای افراد ناظر)، ملاقات‌های عمومی (برای اظهار نظر کنندگان)، جلسات بررسی فنی (برای بررسی کنندگان فنی طرح)، کارگاه‌های آموزشی یا کمیته‌های مشورتی (برای مشارکت کنندگان فعال) و بالاخره جلسات مذاکره و بحث (برای مشارکت کنندگان مستقیم در تصمیم‌گیری).

در بسیاری از کشورها، دستگاه‌های دولتی فرایندهای گسترده مشارکت مردم را صرفاً به عنوان یک کار اخلاقی پسندیده انجام می‌دهند، بدون آنکه اصلاً به تصمیماتی که واقعاً اخذ خواهند کرد ارتباطی داشته باشد و مهندسان و مدیران کار خود را طبق نظر خود دنبال می‌کنند. این ارتباط نمی‌تواند پایدار باشد، چراکه به زودی مردم به نمایشی بودن آن پی می‌برند. برای تدوین طرح مشارکت مؤثر و کارآمد مردم، برنامه‌ریزی باید در سه سطح یا مرحله صورت گیرد:

۱- تحلیل فرایند تصمیم‌گیری:

در این مرحله باید تصمیمی که می‌خواهد گرفته شود، فرایند تصمیم‌گیری و ضرورت مشارکت مردم روشن شود.

۲- برنامه‌ریزی مشارکت:

در این مرحله اولاً باید مشخص شود که چه چیزی از مشارکت مردم در هر مرحله فرایند تصمیم‌گیری مورد انتظار و نیاز است و ثانیاً افراد ذینفع و روش‌ها و ابزارهای مناسب آنها تعیین و در یک برنامه جامع، همه ابزارها در نظر گرفته شود.

۳- برنامه‌ریزی اجرای برنامه مشارکت:

در مرحله برنامه‌ریزی مشارکت، موارد زیر باید بررسی و پاسخ داده شود.

- چه کسانی باید در تیم برنامه‌ریزی مشارکت قرار گیرند؟
- در مورد چه مسائلی قرار است تصمیم‌گیری شود و چه کسانی بایستی در تصمیم‌گیری مشارکت داده شوند؟
- موارد و میزان تناقض احتمالی کدام است و چه راه‌کارهایی برای حل آن وجود دارد؟
- در هر مرحله تصمیم‌گیری، از مردم چه می‌خواهیم و اهداف مشارکت مردم چیست؟ از مردم چه می‌خواهیم یاد بگیریم؟ مردم برای مشارکت مؤثر نیاز به چه اطلاعاتی دارند؟
- چه شرایط و ویژه‌ای ابزارها و روش‌های انتخابی برای مشارکت را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟
- کدام ابزار مشارکتی مناسب است؟
- و بالاخره طرح مشارکت مردمی تهیه شود.

برای بالابردن کارآمدی طرح‌ها و به ویژه رعایت عدالت اجتماعی، درگیر کردن تصمیم‌گیران، تحلیل‌گران و مردم که هدف طرح‌ها هستند، امری ضروری است و عمده مطلب این است که اطلاعات به طور شفاف در اختیار مردم قرار گیرد تا اعتماد لازم برای تأثیر نظر آنها در تصمیم‌گیری به وجود آید.

برای رسیدن به این اهداف، تدوین طرح مشارکت اهمیت ویژه‌ای دارد.

به عنوان جمع‌بندی، به موارد مهم زیر جهت ایجاد زمینه مناسب و رسیدن به مشارکت مؤثر و کارآمد مردم می‌توان اشاره کرد:

- تهیه چارچوب قانونی مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌های مربوط به نه تنها طرح‌های کوچک محلی، بلکه در طرح‌های ملی و فراملی؛

- فعال کردن مؤسسات غیر دولتی در جامعه مدنی؛

- توسعه فرایند یادگیری اجتماعی؛

- تبیین ارزش و اهمیت مشارکت مردم در دستگاه‌های تصمیم‌گیر و دولت؛

- تقویت اعتماد متقابل بین دولت و مردم؛

- ایجاد انگیزه کافی برای مشارکت مردمی از طریق اطلاع‌رسانی و شفاف‌سازی طرح قبل از مراحل اولیه تهیه طرح؛

- تدوین طرح و برنامه مناسب مشارکت مردمی با تأکید بر مسئله روشن‌سازی در هر طرح؛

بحث مشارکت مردمی که در دو دهه اخیر در جهان بسیار مورد توجه قرار گرفته است، نه تنها بیگانه با فرهنگ اصیل اسلامی ما نیست، بلکه اصلی مهم در دین به عنوان مشارکت انسان‌ها در تعیین سرنوشت خویش است. موضوع مشارکت مردمی محدود به مدیریت آب نمی‌شود، بلکه در کلیه شئون زندگی انسان مصداق و ضرورت دارد. در مدیریت آب نیز، مشارکت مردمی به مشارکت در تصمیم‌گیری و انتخاب طرح‌ها محدود نمی‌شود؛ بلکه در کلیه مراحل مدیریت آب شامل اجرا و بهره‌برداری از منابع و سیستم‌های آبی و نیز محافظت کیفیت و کمیت منابع آب، جایگاه مهمی دارد. امید است که گسترش فرهنگ مشارکت مردمی، ایجاد زمینه‌های لازم و انتخاب راه‌کارهای مناسب، طلعه‌ای برای استفاده از نیروهای عظیم مردمی در رسیدن به بهره‌وری و توسعه پایدار منابع آب گردد.